

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ІМЕНІ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

ДОМАНОВСЬКА МАРИНА ЄВГЕНІВНА

УДК 930(477.54)''185/192'':94(100)''03/1453''

**ВІЗАНТИНІСТИКА У ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
(середина ХІХ – початок ХХ ст.)**

07.00.06 – історіографія, джерелознавство
та спеціальні історичні дисципліни

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі українознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Чорний Дмитро Миколайович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
кафедра українознавства, завідувач

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Верба Ігор Володимирович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
кафедра історії Росії, професор

кандидат історичних наук, доцент
Файда Олег Васильович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
кафедра історії середніх віків та візантиністики,
доцент

Захист відбудеться 26 лютого 2015 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.228.01 в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розісланий 26 січня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. О. Песчаній

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Становлення візантиністики як окремого напрямку наукового знання в інтелектуальному просторі Східної Європи впродовж середини ХІХ – початку ХХ ст. відбувалося у контексті загальноєвропейських тенденцій розвитку гуманітарних наук та з огляду на особливе значення візантійського спадку в культурі й державотворчих традиціях східних слов'ян.

Увага до локальних осередків візантинознавства підросійської України, одним з яких був Харківський університет, є важливою складовою історії української візантиністики, яка на сьогодні, подібно до означеного періоду, переживає етап інституціоналізації в межах професійної української історичної спільноти, активно визначаючи своє місце, роль і значення в регіональному та світовому контексті.

Поступова інституціоналізація візантиністики як науки та предмету викладання в університетах Російської імперії передбачала поряд із постійним збагаченням системи наукових знань про візантійське минуле формування окремих елементів дисциплінарної інфраструктури. Розширювалося коло навчальних курсів, мали місце спроби створення візантинознавчих кафедр, формувалися наукові школи, створювалися фахові часописи, візантійська тематика була предметом уваги на наукових форумах. У такому напрямі відбувався і розвиток візантиністики в українських землях Російської імперії, зокрема у Харківському університеті, який і сьогодні має потужну візантинознавчу школу.

Відтак дослідження наукового спадку та викладацької діяльності О. П. Зерніна, М. О. Лавровського, В. К. Надлера, М. С. Дринова, Є. К. Редіна, В. І. Савви, Є. О. Черноусова, Ф. І. Шміта набуває особливої ваги у визначенні спадкоємності традицій харківської візантинології. Вивчення регіональних особливостей становлення і розвитку візантиністики в українських землях Російської імперії на прикладі Харківського університету є продовженням студій, присвячених аналогічним процесам у Київській Духовній академії та Університеті Св. Володимира (м. Київ).

У термінологічному контексті видається логічним дотримуватися сучасної традиції визначення «науки про Візантію» як «візантиністики», «візантинознавства», «візантинології», що вивчає історію та культуру Візантійської імперії¹. До візантинознавчих студій та навчальних курсів слід долучати не лише присвячені зазначеному колу проблем, а й суміжні, в яких предметом уваги є середньовічна історія південних слов'ян, російська історія, церковна історія, історія права.

¹ Moravcsik G. Byzantinologie, Byzantiologie oder Byzantologie / G. Moravcsik // Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft. – 1957. – Bd. 6. – S. 1–4; Оксфордское руководство по византистике / Ред. Э. Джеффрис, Дж. Хэлдон, Р. Кормак; пер. с англ. В. В. Швец; гл. ред. С. Б. Сорочан; ред. А. Н. Домановский, П. Е. Михалицын, А. Г. Чекаль. – Вып. 1. – Харьков: Майдан, 2014. – (Нартекс. Byzantina Ukrainensia). – Т. 3. – С. 11, 16.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана в рамках тем плану науково-дослідної діяльності кафедри українознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна “Національно-культурна ідентичність у контексті культури Порубіжжя” (держ. реєстр. № 0106U002232) та “Урбанізація Східної України: економіка, культура, міська ідентичність” (держ. реєстр. № 0109U008194).

Метою дисертації є дослідження особливостей розвитку візантиністики у Харківському університеті впродовж середини XIX – початку XX ст.

Для реалізації мети поставлені такі **завдання**:

– схарактеризувати соціокультурні та політичні умови становлення візантиністики як наукової та навчальної дисципліни у Харківському університеті;

– виділити основні етапи розвитку візантиністики у Харківському університеті;

– з'ясувати місце та обсяг візантиністичної тематики у навчальних курсах історико-філологічного та юридичного факультетів Харківського університету;

– проаналізувати науковий спадок і особливості методології візантиністів Харківського університету, визначити його значення для сучасної української, російської та європейської науки;

– визначити особливості наукових комунікацій вчених-візантиністів Харківського університету та ступінь їхньої інтегрованості до загальноросійського співтовариства фахівців.

Об'єкт дослідження – наукові праці, навчальні курси, організаційна діяльність та наукові комунікації вчених-візантиністів Харківського університету.

Предмет дослідження – особливості процесу зародження і розвитку візантиністики у Харківському університеті у контексті становлення візантинізнавства в Російській імперії та Європі.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становлять принципи наукової об'єктивності та історизму. У дослідженні застосовуються загальнонаукові та спеціальні історичні методи, зокрема історико-генетичний, історико-порівняльний, типологічний, проблемно-хронологічний, біографічний, метод наукового синтезу, а також біоісторіографічний аналіз.

Хронологічні рамки роботи – середина XIX – початок XX ст.: від зародження наукового вивчення візантійської історії, філології, культури вченими Харківського університету до припинення візантійських студій внаслідок ліквідації вишу 1920 р., смерті та від'їзду з Харкова провідних фахівців.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вперше в історіографії здійснено спробу комплексного дослідження особливостей розвитку візантиністики у Харківському університеті від середини XIX до початку XX ст.

– з'ясовано умови зародження візантиністики у Харківському університеті у контексті громадсько-політичного життя і зовнішньої політики Російської імперії середини XIX – початку XX ст.;

– визначено основні напрями візантійських студій у Харківському університеті;

– запропоновано періодизацію розвитку візантиністики у Харківському університеті;

– визначено навчальні предмети, які передбачали звернення до візантинознавчої проблематики, та роль візантиністики у підготовці студентів історико-філологічного та юридичного факультетів Харківського університету;

– здійснено характеристику наукових комунікацій візантиністів Харківського університету та досліджено питання про існування візантинознавчої школи;

– схарактеризовано візантиністичний доробок М. О. Лавровського, В. К. Надлера, В. І. Савви;

– обґрунтовано роль Є. К. Редіна як першого харківського дослідника історії та археології Херсонеса Таврійського.

– проаналізовано візантиністичні студії викладачів Харківського університету у контексті розвитку європейського та російського візантинознавства середини XIX – поч. XX ст., обґрунтовано їх актуальність для науки середини XX – поч. XXI ст.;

– оцінено значення XII Археологічного з'їзду для розвитку візантиністики у Харківському університеті.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати дослідження, викладені в дисертації, одержані авторкою самостійно. Публікації у фахових виданнях та доповіді на конференціях є одноосібними. Статті у співавторстві входять до числа тих, що додатково відображають наукові результати дисертації. У працях у співавторстві з Г. В. Штаном (ХНУ імені В. Н. Каразіна) автору належить аналіз листів Є. К. Редіна до М. Ф. Сумцова з описом досліджень Херсонеса Таврійського. В біобібліографічних довідках, присвячених Є. К. Редіну та Ф. І. Шміту (співавтор – А. М. Домановський – ХНУ імені В. Н. Каразіна), автором уточнено факти біографій науковців. У співавторстві з Д. С. Гордієнко (Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ) опубліковані листи до Є. К. Редіна осіб, які надали експонати для виставок XII Археологічного з'їзду (автором опрацьовані матеріали Музею історії ХНУ імені В. Н. Каразіна). Ідеї та результати статті, присвяченої русько-візантійським зв'язкам другої половини IX ст., та огляду дисертаційних досліджень з візантиністики (співавтор А. М. Домановський) в роботі не використані.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дисертації можуть бути залучені у створенні синтетичних праць з історії візантинознавства в Україні, історії освіти та науки в Україні, а також для підготовки відповідних навчальних курсів і посібників.

Апробація результатів дослідження представлена в доповідях на десяти конференціях: VI Міжнародна наукова конференція “Проблеми історії та археології України” (Харків, 10–11.10.2008); XIX Всероссийская научная сессия византинистов “Российское византиноведение: Традиции и перспективы”. (Москва, 15–17.06.2011); VIII Міжнародна наукова конференція “Проблеми історії та археології України” (Харків, 10–11.11.2012); XII Кирило-Мефодіївські читання (Харків, 28–29.05.2012); Міжнародна наукова конференція “X читання пам’яті проф. П. О. Каришковського” (Одеса, 11–12.03.2013); XIII Кирило-Мефодіївські читання (Харків, 24–25.05.2013); XX Всероссийская научная сессия византинистов “Византия и византийское наследие в России и мире” (Москва, 3–6.06.2013); IV Международная научная конференция “Кондаковские чтения” (Белгород, 12.10.2013); VII Дриновські читання (Харків, 15–16.10.2013); Всеукраїнська наукова конференція “Історичні регіони України: минуле та сучасність” (Харків, 28–29.11.2013).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у двадцять одній науковій публікації автора, з яких сім у фахових виданнях України, одна – у виданні іноземної держави.

Структура дисертації. Відповідно до поставлених мети і завдань, робота складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, що налічує 725 позицій, трьох додатків. Дисертацією є рукопис загальним обсягом 271 сторінка, з них основного тексту – 182 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, визначено його об’єкт, предмет, мету, завдання, хронологічні рамки, наукову новизну, практичне значення, наведено відомості про апробацію основних результатів.

Перший розділ “Історіографія, джерельна база, методологія та методи дослідження” містить характеристику історіографічної та джерельної бази проблеми, теоретичних засад та методів дослідження.

У *підрозділі 1.1. “Історіографія проблеми”* проаналізовані основні групи наукових праць, які є важливими для відтворення процесу становлення і розвитку візантиністики у Харківському університеті. 1) Праці, присвячені розвитку історичної науки в Російській імперії, та узагальнюючі нариси з історії російського візантинознавства² відображають загальні тенденції дисциплінації візантиністики, тематику наукових студій та особливості загальноросійського співтовариства вчених-візантиністів. Втім, роботи викладачів Харківського університету в них згадуються побіжно, а панівною домінантою є увага до столичних осередків візантиністики.

² Бузескул В. П. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века. Ч. 1–3 / В. П. Бузескул; под ред. И. В. Тункиной. – М.: Индрик, 2008. – 832 с.; Курбатов Г. Л. История Византии: (историография) / Г. Л. Курбатов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1975. – 256 с.; Медведев И. П. Петербургское византиноведение: страницы истории / И. П. Медведев. – СПб.: Алетейя, 2006. – 334 с. та ін.

2) Праці, присвячені розвитку візантинознавства³ та медієвістики⁴ в українських землях Російської імперії. Залучення цих досліджень уможливило порівняльний аналіз становлення візантиністики як наукової та навчальної дисципліни у Харківському університеті з аналогічними процесами в інших локальних осередках України. 3) Узагальнюючі дослідження з історії славистики⁵ в Російській імперії та її українських землях, оскільки дослідження візантійського минулого неможливе без уваги до історії окремих народів, які в добу середньовіччя входили до складу Візантійської імперії. 4) Праці з історії Харківського університету⁶, що містять відомості щодо організації навчального процесу та біографічні довідки про вчених-візантиністів; 5) Роботи біографічного характеру, що характеризують викладацьку діяльність та науковий доробок вчених Харківського університету⁷.

³ Щербань Т. О. З історії візантинознавства в Україні / Т. О. Щербань // Східний світ. – 2003. – № 1. – С. 5–17; Чеканов В. Ю. Візантиністика в Київському університеті Св. Володимира (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття вченого ступеня канд. іст. наук / В. Ю. Чеканов. – К. : Б. в., 2009. – 18 с. ; Файда О. В. Візантиністика в Київській Духовній Академії в 1819–1919 рр. : дис. на здобуття вченого ступеня канд. іст. наук / О. В. Файда. – Львів : Б. в., 2005. – 230 с. та ін.

⁴ Лиман С. И. Византийская империя в трудах историков Харьковского университета: (1804–1917) / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // Дриновський збірник. – Х. ; Софія, 2008. – Т. 2. – С. 51–68; Лиман С. И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.) / С. И. Лиман. – Х. : ХГАК, 2009. – 484 с.; Лиман С. И. Пришур строки в ромейский полдень: Византия эпохи Македонской династии в оценках историков Харьковского университета: (XIX - начало XX вв.) / С. И. Лиман // Нартекс. Byzantina Ukrainensis: Ρωμαϊος: сб. ст. к 60-летию проф. С. Б. Сорочана. – Т. 2. – Х., 2013. – С. 206–226 та ін.

⁵ Копилов С. А. Проблемы истории слов'янских народов в историчній думці України: (остання третина XVII – початок XX ст.) / С. А. Копилов. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. – 464 с.; Лаптева Л. П. История славяноведения в России в XIX веке / Л. П. Лаптева. – М. : Индрик, 2005. – 848 с. та ін.

⁶ Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / под ред. М. Г. Халанского и Д. И. Багалея; вступ. ст. Т. Г. Павловой. – Х. : САГА, 2007. – 45, 168, 390, XII с., 15 с. портр., 46 с. – (Репринт. изд.) та ін.

⁷ Лиман С. И. Харьковский период научно-педагогической деятельности Александра Петровича Зернина / Лиман С. И., Сорочан С. Б. // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна: Зб. наук. праць. - № 762. – Серія: Історія. – Вип. 39. – Х., 2007. – С. 239–251; Лиман С. И. З історії німецької діаспори в Харкові у XIX столітті: професор Харківського університету Василь Карлович Надлер (1840–1894) / С. И. Лиман // Схід-Захід: іст.-культуролог. зб. – Х., 1999. – Вип. 2. – С. 131–146; Лиман С. И. Історія середньовічної Західної Європи та Візантії у творчості й навчальних курсах приват-доцента Імператорського Харківського університету Євгена Олександровича Черноусова (1869 - ?) / С. И. Лиман // Вісник Харківської державної академії культури. – 2014. – Вип. 42. – С. 24–32; Ангелов Д. Приносът на Марин Дринов в областа на византологията / Д. Ангелов // Изследования в чест на Марин С. Дринов / ред. И. Дуйчев. – София, 1960. – С. 119–127; Філіппенко Р. І. Є. К. Редін – професор Харківського університету / Р. І. Філіппенко, С. М. Куделко. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – 228 с.; Сыченкова Л. А. Судьба, достойная романа: история жизни Ф. И. Шмита (1877–1837) / Л. А. Сыченкова //

Малодослідженим є візантинознавчий доробок М. О. Лавровського, В. К. Надлера, В. І. Савви, О. І. Білецького. Має перспективи подальших студій наукова та викладацька діяльність Є. О. Черноусова, питання про візантинознавчу складову славістичних, юридичних студій і навчальних курсів, оцінка внеску харківських науковців у розвиток візантиністики середини ХІХ – поч. ХХ ст. та значення їхнього спадку для науки середини ХХ – поч. ХХІ ст.

Отже, історіографічна база роботи є достатньою для аналізу особливостей розвитку візантиністики як наукової та навчальної дисципліни у Харківському університеті середини ХІХ – початку ХХ ст.

У підрозділі 1.2. “Огляд джерел” проаналізовано джерельну базу дослідження та здійснено її типологізацію.

Група *історіографічних джерел* є основною і найбільш чисельною. До неї входять наукові праці, навчальні курси візантиністів Харківського університету та джерела особового походження (мемуари, автобіографії, листи).

Основним джерелом дослідження є *праці вчених-візантиністів Харківського університету* (монографії, статті, рецензії, науково-інформаційні та бібліографічні огляди, актові промови).

Питання політичної історії Візантії та діяльність відомих державних діячів вивчали О. П. Зернін, В. К. Надлер, М. Н. Петров. Є. О. Черноусов започаткував у Харківському університеті студії з візантійської економіки та соціальних рухів.

Русько-візантійські зв'язки стали предметом уваги М. О. Лавровського та В. І. Савви. Питання візантійсько-слов'янських взаємин вивчали П. О. Лавровський та М. С. Дринов.

Дослідження історії візантійського мистецтва і літератури у Харківському університеті започаткував О. І. Кирпичников. Значний доробок з історії візантійського мистецтва належить відомим фахівцям-мистецтвознавцям Є. К. Редіну та Ф. І. Шміту.

Лекції з курсів, що містили аналіз питань візантійської історії, переважно опубліковані. Винятком є курси з історії південних та західних слов'ян М. С. Дринова, з історії середніх віків М. М. Луніна, М. Н. Петрова, В. К. Надлера, які зберігаються у Центральному державному історичному архіві (м. Київ) та Відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки ХНУ імені В. Н. Каразіна. Також збереглися літографовані лекційні курси з історії середніх віків та російської історії В. К. Надлера, з історії церкви А. С. Лебедева, посібник з всесвітньої історії М. Н. Петрова та його програма до іспиту з історії середніх віків, курси з історії південних слов'ян Г. А. Ільїнського та О. Л. Погодіна. Окремі аспекти візантійсько-руських зв'язків стали предметом уваги в лекціях з російської історії Д. І. Багалія.

Проблема рецепції візантійського права в Київській Русі та Московській державі розглядалася в навчальних курсах для майбутніх юристів М. А. Остроумова та М. О. Максимейка.

Джерела особового походження. Ця група джерел по відношенню до окремих візантиністів Харківського університету представлена нерівномірно через переважну відсутність особистих архівів науковців.

Частково дослідженим та опублікованим є епістолярний спадок Є. К. Редіна та Ф. І. Шміта з архівів Харкова, Києва, Санкт-Петербурга.

В архіві Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (м. Київ) збереглося значне за обсягом листування викладача кафедри російської історії Харківського університету В. І. Савви з професорами Київського університету В. С. Іконниковим та В. Ю. Данилевичем, яке вперше частково актуалізується в дисертаційному дослідженні. Листи містять інформацію про контакти В. І. Савви з київськими колегами, ілюструють стан Харківського університету в роки Першої світової війни і революції та ставлення автора до подій громадсько-політичного життя. Також значний комплекс листів, рукописів лекцій та наукових праць вченого міститься в його особовому фонді в Центральному державному історичному архіві (м. Київ).

Серед *документальних джерел* окрему групу становлять *законодавчі акти*. В дослідженні особливе значення мають три університетські статuti, які виступали основою університетського життя, регламентуючи структуру факультетів, кафедр, штат викладачів і коло навчальних курсів, а також проект статуту 1906 р., відповідно до якого в університетах планувалося створення візантинознавчих кафедр.

Наступною групою документальних джерел є *діловодна документація*. Для характеристики місця візантиністики у навчальному процесі надзвичайно інформативні звіти Ради Харківського університету і огляди викладання предметів, що виконували роль навчальних планів.

Таким чином, джерельна база дослідження є репрезентативною і дозволяє здійснити аналіз процесу становлення і розвитку візантиністики як науки та навчальної дисципліни у Харківському університеті середини ХІХ – поч. ХХ ст.

У *підрозділі 1.3. “Методологія та методи дослідження”* зазначено, що основою дослідження є як загальнонаукові, так і спеціальні історичні та історіографічні методи, зокрема історико-генетичний, історико-порівняльний, типологічний, проблемно-хронологічний, біографічний, метод наукового синтезу, біоісторіографічний аналіз. Обґрунтовано необхідність вивчення історії візантиністики у Харківському університеті з позицій як традиційного проблемно-історіографічного підходу, що дозволяє оцінити значення спадку харківських візантиністів у контексті розвитку російської та європейської візантинології, так і інтелектуальної історії, яка передбачає відтворення атмосфери написання тексту за допомогою джерел особового походження. Застосування таких прийомів надасть можливість виконати основне дослідницьке завдання роботи, а саме здійснити аналіз процесу розвитку візантинознавства у Харківському університеті середини ХІХ – початку ХХ ст.

з урахуванням широкого кола чинників у загальноросійському та загальноєвропейському контексті.

У розділі 2 **“Початковий етап розвитку візантинознавства у Харківському університеті (початок XIX ст. – кінець 60-х рр. XIX ст.)”** реконструйовано процес зародження візантиністики як науки та навчальної дисципліни у Харківському університеті.

У підрозділі 2.1. *“Загальні умови розвитку візантиністики в Російській імперії і перші візантійські студії викладачів Харківського університету”* проаналізовано перший етап розвитку візантинознавства у Харківському університеті (кінець 40-х – кінець 60-х рр. XIX ст.), на якому візантиністика мала допоміжний характер і була безпосередньо пов’язана з російською та всесвітньою історією, філологією, славістикою.

У підрозділі 2.2. *“Дослідження проблем політичної історії Візантії та кирило-мефодіївські студії (О. П. Зернін, П. О. Лавровський)”* проаналізовано науковий спадок та особливості викладацької діяльності вчених, які у Харківському університеті створили перші студії та навчальні курси, присвячені політичній історії Візантії та візантійсько-слов’янським зв’язкам. Доробку О. П. Зерніна та П. О. Лавровського притаманні наявність художніх прийомів та оціночних суджень авторів, зумовлених впливом романтизму, національною ідентичністю, конфесійною приналежністю й залежністю від політичного курсу Російської імперії. Читання О. П. Зерніним спеціальних курсів, присвячених візантійським імператорам, свідчить на користь того факту, що у Харківському університеті у середині XIX ст. візантиністика почала виокремлюватися в якості самостійної дисципліни.

У підрозділі 2.3. *“Русько-візантійські зв’язки в доробку М. О. Лавровського”* проаналізовано розвідку вченого *“О византийском элементе в договорах русских с греками”* (1853), в якій вперше запропоновано методикку *“зворотнього перекладу”* з метою реконструкції оригінального тексту угод, що залишається актуальною для сучасної науки.

У розділі 3 **“Візантинознавство у Харківському університеті (початок 70-х – кінець 80-х рр. XIX ст.)”** визначено особливості другого етапу розвитку візантинознавства, впродовж якого відбулося розширення дослідницької тематики візантійських студій та візантинознавчих навчальних курсів, подальше виокремлення візантиністики як наукової дисципліни та предмету викладання.

У підрозділі 3.1. *“Вивчення та викладання проблем політичної історії Візантії і візантійського права”* схарактеризовано візантинознавчу складову наукового спадку та викладацької діяльності М. Н. Петрова та В. К. Надлера, які досліджували проблеми політичної історії Візантії, спростували концепцію Е. Гіббона й надали визначення поняття *“візантизм”*. Окрім загального курсу історії середніх віків, до візантійської історії В. К. Надлер звертався в спеціальних курсах *“Історія Візантії”*, *“Історія хрестової епохи”*, *“Візантія доби хрестових походів”*. Такий вибір вченого був зумовлений як особистими уподобаннями, так і тим, що у 70-х рр. XIX ст. у суспільно-політичній думці

Російської імперії підвищився інтерес до візантійського спадку в культурі та державотворчих традиціях Київської та Московської Русі.

На юридичному факультеті візантинознавчу складову передбачали курси російської та всесвітньої історії, історії російського права, історії римського права, курс церковного законодавства, в яких акцентувалися питання впливу Візантії на становлення давньоруської культури, права та державотворчих традицій.

У підрозділі 3.2. *“Візантія та слов’яни в навчальних курсах і наукових працях М. С. Дринова”* проаналізовано роботу *“Южные славяне и Византия в X веке”* та розвідки вченого з історії болгарської церкви та *“кирило-мефодіани”*. Зауважується, що демонстрація М. С. Дриновим національної ідентичності та вболівань за долю болгарського народу зумовила значну упередженість в оцінках візантійсько-болгарських конфліктів X ст. Втім дослідницький рівень праць і широке поле наукових інтересів дозволяють долучити вченого до лідерів тогочасної європейської славістики, а Харківський університет - до її провідних центрів.

У підрозділі 3.3 *“Дослідження та викладання історії візантійської культури і церкви”* акцентовано увагу на доробку О. І. Кирпичнікова та А. С. Лебедева, які започаткували у Харківському університеті нові візантинознавчі напрями, зокрема мистецтвознавчий та церковно-історичний.

У розділі 4 **“Розвиток візантиністики як наукової та навчальної дисципліни у Харківському університеті (початок 1890-х рр. – початок XX ст.)”** предметом аналізу є творчий доробок та особливості наукових комунікацій вчених-візантиністів Харківського університету початку 1890-х – 1920 рр. Цей період визначався завершенням процесу становлення візантинознавства як науки та предмету викладання, наявністю на історико-філологічному факультеті фахівців-візантиністів, чий авторитет визнавався у тогочасному науковому середовищі.

У підрозділі 4.1 *“Наукові студії і навчальні курси з історії візантійського мистецтва і літератури”* схарактеризовано наукові студії, викладацьку діяльність та особливості наукового спілкування Є. К. Редіна, Ф. І. Шміта, О. І. Білецького. Акцентовано увагу на тому факті, що мистецтвознавчі студії стали панівним напрямом візантійських студій у Харківському університеті на межі XIX–XX ст., результати яких продовжують визнаватися сучасною наукою.

У підрозділі 4.2. *“Проблеми русько-візантійських зв’язків у працях і навчальних курсах з російської історії”* проаналізовано творчий доробок Д. І. Багалія та В. І. Савви, простежено динаміку розвитку творчих уподобань науковців. Предметом їхньої уваги в царині візантиністики були проблеми русько-візантійських зв’язків доби Київської Русі та рецепція візантійської ідеї монархічної влади в Московській державі.

У підрозділі 4.3 *“Візантійська держава, право, економіка та суспільство в оцінках Є. О. Черноусова”* досліджено спадок науковця, предметом уваги якого стали особливості соціально-економічному розвитку та громадсько-політичного життя Візантії. На історико-філологічному факультеті вчений читав загальний курс історії Візантії, проводив практичні заняття з вивчення

ромейських джерел, підготував учня-візантиніста В. Зіборовського, який одним із перших в Європі здійснив переклад “книги Епарха”.

У підрозділі 4.4 “XII Археологічний з’їзд і його значення для розвитку харківської візантиністики” зазначається, що на цьому заході харківські вчені отримали можливість презентації результатів власних досліджень, участі в дискусіях, знайомства з роботами колег, що сприяло їхньому долученню до загальноросійської спільноти фахівців-візантиністів. XII Археологічний з’їзд став останнім в Російській імперії науковим форумом, на якому було презентовано різнопланові візантиністичні доповіді та підбиті підсумки розвитку досліджень візантійської історії середини XIX – поч. XX ст.

У підрозділі 4.5 “Проблема становлення візантиністичної наукової школи у Харківському університеті” встановлено, що у Харківському університеті на початку XX ст. існували передумови до створення візантиністичної школи, в якій центральними темами були історія мистецтва (Є. К. Редін, Ф. І. Шміт) та соціально-економічна історія Візантії (Є. О. Черноусов). Проте школа не сформувалася не так через брак фахівців, як з суто зовнішніх причин – події доби революції та громадянської війни, закриття університету 1920 р. і негативне ставлення до візантиністики з боку радянської влади.

Основні результати дисертаційного дослідження викладені у **висновках**:

1. Середина XIX – початок XX ст. є періодом становлення і розвитку візантиністики як наукової та навчальної дисципліни в Російській імперії. Посилення дослідницького інтересу до візантійського минулого цілком відповідало офіційному політичному курсу російських монархів, який потребував обґрунтування ідеї об’єднання у кордонах Російської імперії володінь колишньої “візантійської співдружності”. Пошуки аргументів на користь спільного русько-візантійського минулого в контексті державної політики та конкуренція з західноєвропейськими науковими центрами, де на той час вже провадилися різнопланові візантійські студії, спричинили активізацію візантиністичних досліджень в університетах та академічних установах Російської імперії.

Становлення візантиністичного вчення в Росії відбувалося під впливом європейської науки, в якій візантійська історія, література, філологія, мистецтво, право Візантійської імперії вже набули статусу окремої наукової дисципліни, поступово відділившись від антикознавства, медієвістики та класичної філології. Подібно до університетів Санкт-Петербурга, Москви, Казані, Одеси, Києва, у Харківському університеті візантійські сюжети почали набувати постійного статусу в навчальному процесі та науковій діяльності викладачів від середини XIX ст. Впродовж 70-х – 80-х рр. XIX ст. харківські науковці розширили тематику власних студій, досліджуючи актуальні на той час питання візантійсько-слов’янських зв’язків, змісту поняття “візантизм”, рецепції візантійського спадку в давньоруському мистецтві, літературі, правовій традиції. На межі XIX–XX ст. відбулася дисциплінація візантиністичного вчення як предмета викладання, з’явилися перші фахівці-візантиністи.

2. У межах досліджуваного періоду можна визначити наступні етапи розвитку візантиністики у Харківському університеті:

I. Кінець 40-х – кінець 60-х рр. XIX ст.: етап зародження візантійських студій, пов'язаний з науковою та викладацькою діяльністю О. П. Зерніна, М. О. Лавровського, П. О. Лавровського. Центральними темами візантійських студій цього періоду стали питання рецепції візантійських державотворчих, правових, культурних традицій у Київської Русі, жанр політичного портрету та візантійська політика в контексті місії святих Кирила та Мефодія. Візантинознавча проблематика також стала предметом уваги в навчальних курсах з російської й всесвітньої історії, слов'янознавства, історії римського права.

II. Початок 70-х – кінець 80-х рр. XIX ст.: етап розширення тематики візантиністичних студій та навчальних курсів у Харківському університеті. Новими дослідницькими напрямками стали політична історія Візантії та увага до змісту поняття «візантизм» (В. К. Надлер), візантійсько-слов'янські студії (М. С. Дринов), історія візантійської церкви (А. С. Лебедєв), візантійське мистецтво (О. І. Кирпичніков). У методологічному плані переважало поєднання традицій романтизму та позитивізму. В цілому активна фаза процесу розвитку візантинознавства у Харківському університеті мала багато спільних рис з аналогічними процесами в інших університетах Російської імперії. За кількістю фахівців, якістю та різноплановістю досліджень харківське візантинознавство поступалося лише санкт-петербурзькому та одеському.

III. Початок 90-х рр. XIX – початок 20-х рр. XX ст.: період викладацької та наукової діяльності у Харківському університеті фахівців-візантиністів - Є. К. Рєдіна, Ф. І. Шміта, В. І. Савви, Є. О. Черноусова, праці яких ґрунтувалися на позитивістській методології. На цьому етапі примітним став високий рівень викладання і дослідження історії візантійського мистецтва, до навчального процесу введений загальний курс «Історії Візантії», обговорювався проект створення у Харківському університеті кафедри візантиністики на чолі з Є. О. Черноусовим.

3. Еволюція викладання візантинознавчих дисциплін у Харківському університеті відбувалася у напрямі від звернення до окремих питань ромейської історії, філології, права в загальних курсах російської та всесвітньої історії, слов'янських старожитностей, історії південних та західних слов'ян, слов'янських мов та літератур, історії руського, римського та канонічного права до читання спеціальних курсів з проблем візантійської історії та мистецтва і впровадження окремого загального курсу історії Візантії на початку XX ст. Читання спеціальних курсів з візантиністики у Харківському університеті розпочалося вже у середині XIX ст., тобто раніше, ніж в інших навчальних закладах Російської імперії, й пов'язане з викладацькою діяльністю О. П. Зерніна та В. К. Надлера. Загальний обсяг дисциплін, що знайомили студентів з візантійською історією, культурою, літературою, юриспруденцією, складав близько половини від усіх навчальних курсів для майбутніх істориків та філологів та близько чверті – для юристів. На початку XX ст. візантинознавчу складову передбачали близько двадцяти навчальних курсів

історико-філологічного факультету і не менше п'яти юридичного факультету. Свідченням завершення процесу дисциплінації візантиністики як предмету викладання для майбутніх істориків у Харківському університеті стало читання курсу «Історії Візантії» Є. О. Черноусовим (1912–1917 рр.), який передбачав дві години лекцій і дві години практичних занять, присвячених перекладам і тлумаченню візантійських хронік і законодавчих пам'яток.

4. Науковий спадок харківських візантиністів середини ХІХ – поч. ХХ ст. нараховує понад дві з половиною сотні монографій, статей, рецензій, бібліографічних оглядів, навчальних посібників, літографованих курсів, наукових хронік, ювілейних заміток та некрологів, присвячених провідним російським та закордонним вченим. Фундаментальні, значні за обсягом дослідження, як правило, були магістерськими та докторськими дисертаціями, виданими у формі монографій або опублікованими у провідних гуманітарних часописах. Саме споріднена з темами дисертацій проблематика, як правило, надалі визначала наукові інтереси автора. Візантійські студії викладачів Харківського університету мали як самостійний характер, так і провадилися у контексті вивчення російської та південнослов'янської історії, церковної історії, літератури, філології. Дослідницькі прийоми еволюціонували від компіляції перекладів уривків джерел до самостійного аналізу матеріалу з залученням значного кола праць попередників.

На першому етапі розвитку візантиністики у Харківському університеті спостерігалось переважання тем русько-візантійських зв'язків (М. О. Лавровський), політичної і церковної історії Візантії (О. П. Зернін, П. О. Лавровський). На другому етапі, від початку 70-х рр. ХІХ ст., М. С. Дриновим були започатковані візантійсько-слов'янські студії. М. Н. Петров та В. К. Надлер долучилися до спростування популярної концепції Е. Гіббона про безперервний тисячолітній занепад Візантії, зосередившись на визначенні, як правило, позитивної ролі Імперії в історії середньовічної Європи та Русі. Предметом уваги В. К. Надлера стали також особливості ранньосередньовічного візантійського суспільства, зокрема роль партій цирку у громадському житті столиці, а також політика ромейських імператорів у контексті хрестових походів. О. І. Кирпичніков започаткував у Харківському університеті дослідження з історії візантійської літератури та іконографії.

Твори О. П. Зерніна, П. О. Лавровського, докторська дисертація М. С. Дринова не позбавлені помітного впливу романтизму, свідченням чого є однозначність оцінок, яскраво виражені симпатії, зумовлені національною ідентичністю та політичними поглядами авторів, використання значних за обсягом цитат, що передавали дух епохи та додавали працям художнього забарвлення. Разом з цим помітним є поступовий перехід до позитивізму, прикладом чого є навчальний посібник з всесвітньої історії М. Н. Петрова, роботи В. К. Надлера, джерелознавчі розвідки М. С. Дринова.

Третій етап розвитку візантиністики у Харківському університеті (90-ті рр. ХІХ – поч. ХХ ст.) демонструє ряд позитивних тенденцій, що свідчать на користь розширення тематики наукових студій та завершення процесу

дисциплінації візантинознавства як предмету викладання. Особливо значущими для науки середини ХІХ – поч. ХХ ст. та актуальними на її сучасному етапі розвитку стали дослідження М. О. Лавровського, Є. К. Редіна, В. І. Савви, Ф. І. Шміта, Є. О. Черноусова, які свідчать про значні здобутки харківської візантиністики. Панівною методологією став позитивізм, основами якого є увага до фактів, їх систематизації, аналіз причинно-наслідкових зв'язків та прагнення неупереджених оцінок. Праці харківських візантиністів на цьому етапі повністю відповідають основним тенденціям розвитку російського та європейського візантинознавства останньої чверті ХІХ – поч. ХХ ст., і продовжують залишатися актуальними для сучасної нам науки.

Помітною є домінуюча на всіх етапах розвитку харківського візантинознавства увага науковців до проблем політичної історії Візантії. Поступове накопичення такого досвіду дозволило Є. О. Черноусову перейти до спроб аналізу основ візантійської цивілізації, звернувшись до питань суспільних відносин, державного регулювання економіки, особливостей функціонування адміністративного апарату та законодавства.

З появою фахових візантинознавчих часописів “Византийский временник” та “Византийское обозрение” в них почали активно дописувати харківські вчені Є. К. Редін, Ф. І. Шміт та Г. А. Ільїнський, що прямо свідчило про їхню приналежність до загальноросійського співтовариства фахівців-візантиністів та високий авторитет у професійному середовищі. Окрім презентації власного наукового доробку, вони взяли на себе обов'язки створення детальних мистецтвознавчих та славістичних бібліографічних оглядів, що, беззаперечно, мало позитивне значення для фахівців.

5. Аналіз наукових комунікацій та науково-організаційної діяльності вчених-візантиністів Харківського університету демонструє наявність у їхньому середовищі на межі ХІХ–ХХ ст. лідерів, чії наукові здобутки та високий професійний рівень визнані загальноросійським співтовариством фахівців-візантиністів. Ними були Є. К. Редін та Ф. І. Шміт, які заклали основи сучасного розуміння історії візантійського мистецтва, докладали значних зусиль до його популяризації, підтримували зв'язки з провідними російськими та закордонними візантиністами, брали активну участь у роботі наукових товариств і виданні “Византийский временник”. Високих оцінок колег набув також доробок Є. О. Черноусова.

У питанні про існування у Харківському університеті візантиністичної наукової школи слід зазначити, що на початку ХХ ст. тут мали місце лише окремі передумови її створення. Вчені-візантиністи не були пов'язані спільною дослідницькою тематикою, як правило, були вихованцями різних навчальних закладів і призначалися до Харківського університету вже маючи сформоване коло наукових інтересів. Тому зв'язків “вчитель-учень” між ними не існувало, за винятком Є. К. Редіна та О. І. Білецького, який зрештою не обрав візантиністику своїм основним фахом. Мистецтвознавча школа Ф. І. Шміта об'єднувала дослідників, які вивчали широке коло питань історії мистецтва, і не були професійними візантиністами.

Важливою є наявність символічної тяглості візантиністичних досліджень у Харківському університеті від межі XIX – XX ст. до сучасності. Нинішні харківські візантиністи послідовно обстоюють у своїх працях думку про успадкування своєю теперішньою фаховою спільнотою кращих традицій і здобутків попередників. У цьому аспекті професійна діяльність науковців доби зародження й становлення візантиністики у Харківському університеті набуває додаткового значення, створюючи символічне підґрунтя для відродження й становлення сучасного візантинознавства у Харківському університеті, Харкові й Україні в цілому.

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Домановська М. Є. Василь Карлович Надлер як візантиніст / М. Є. Домановська // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Х., 2011. – № 939 : Історія України. Українознавство : історичні та філософські науки. – Вип. 14. – С. 39–49.
2. Домановська М. М. С. Дринов про Русь і Візантію як ворогів Болгарії у X ст. / М. Є. Домановська // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К., 2012. – Т. 25. – С. 26–38.
3. Домановська М. Візантиністика в навчальних курсах історико-філологічного факультету Харківського університету (друга половина XIX – початок XX ст.) / М. Є. Домановська // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – Чернігів, 2012. – Сер. : Історичні науки. – Вип. 106. – С. 3–8.
4. Домановська М. Є. Візантиністика в творчості і планах О. Білецького (до 130 річниці від дня народження) / М. Є. Домановська // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – Х., 2013. – № 1055 : Історія України. Українознавство : історичні та філософські науки. – Вип. 16. – С. 15–22.
5. Домановська М. М. О. Лавровський (1825–1899) про русько-візантійські угоди X ст. / М. Домановська // Сіверянський літопис. – 2013. – № 2. – С. 101–111.
6. Домановская М. Е. XII Археологический съезд и харьковская византистика / М. Е. Домановская // Научные ведомости Белгородского государственного университета. История. Политология. Экономика. Информатика. – Белгород, 2013. – № 15 (158). — Вып. 27. – С. 55–61.
7. Домановська М. Загальні умови розвитку візантиністики в Російській імперії і початок візантійських студій у Харківському університеті (початок XIX – 60-ті рр. XIX ст.) / М. Домановська // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К., 2013. – Т. 26. – С. 236–249.
8. Домановська М. Є. Історична славістика та візантиністика у Харківському університеті (середина XIX – поч. XX ст.) : традиції у вивченні

та викладанні середньовічної історії південних слов'ян / М. Є. Домановська // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Х., 2014. – № 117 : Історія. – Вип. 48. – С. 188–197.

Праці апробаційного характеру

9. Домановська М. Є. П. В. Безобразов як рецензент (до 90-річчя від дня смерті) / М. Є. Домановська // Проблемы истории и археологии Украины: Материалы VI Международной научной конференции, посвященной 150-летию со дня рождения академика В. П. Бузескула (Харьков, 10–11 октября 2008 г.). – Х., 2008. – С. 65–66.

10. Домановская М. Е. Понятие «византизм» в научном наследии В. К. Надлера / М. Е. Домановская // Российское византиноведение: Традиции и перспективы. Тезисы докладов XIX Всероссийской научной сессии византистов. – М., 2011. – С. 84–87.

11. Домановська М. Є. М. С. Дринов про балканські походи князя Святослава у контексті візантійсько-болгарського протистояння X ст. (до питання про межі об'єктивності історика) / М. Є. Домановська // Проблемы истории и археологии Украины. Материалы VIII международной конференции 9–10 ноября 2012 г. – Х., 2012. – С. 86.

12. Домановська М. Візантиністика в спеціальних навчальних курсах історико-філологічного факультету Харківського університету (друга половина XIX – початок XX ст.) / М. Є. Домановська // Древнее Причерноморье. Х чтения памяти проф. П. О. Карышковского. Материалы международной научной конференции. Одесса, 11–12 марта 2013 г. – Одесса, 2013. – С. 88–93.

13. Домановская М. Е. Н. А. Лавровский – автор методики «обратного перевода» в исследовании русско-византийских договоров X в. / М. Е. Домановская // Византия и византийское наследие в России и мире. Тезисы докладов XX Всероссийской научной сессии византистов. Москва, 3-6 июня 2013 г. – М., 2013. – С. 92–95.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

14. Домановская М. Е. О возможности существования русско-византийских договоров в IX в. (отдельные замечания к трактовке проблемы) / М. Е. Домановская, А. Н. Домановский // Дриновський збірник. – Т. 1. – Харків; Софія, 2007. – С. 46–59.

15. Домановська М. Редін Єгор Кузьмич / М. Домановська, А. Домановський // Сходознавство і візантологія України в іменах: біобібліогр. слов. / упоряд. : Е. Г. Циганкова та ін. – К., 2011. – С. 188–189.

16. Домановська М. Савва Володимир Іванович / М. Домановська // Сходознавство і візантологія України в іменах: біобібліогр. слов. / упоряд.: Е. Г. Циганкова та ін. – К., 2011. – С. 198.

17. Домановська М. Шміт (Шмідт) Федір Іванович / М. Домановська, А. Домановський // Сходознавство і візантологія України в іменах: біобібліогр. слов. / упоряд.: Е. Г. Циганкова та ін. – К., 2011. – С. 245–247.
18. Домановська М. Є. Проблеми візантиністики у дисертаційних дослідженнях, захищених в Україні у 2009–2011 рр. / А. М. Домановський, М. Є. Домановська // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Х., 2012. – № 1006 : Історія України. Українознавство : історичні та філософські науки. - Вип. 15. – С. 109–141.
19. Домановська М. Єгор Кузьмич Редін – перший харківський дослідник Херсонеса Таврійського (до питання про участь у підготовці видання “Пам’ятки Християнського Херсонеса”) / М. Домановська, Г. Штан // Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. II / Від. ред. д. іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України П. С. Сохань; упоряд. Д. С. Гордієнко, В. В. Корнієнко. – К., 2012. – С. 198–203.
20. Домановская М. Е. Е. К. Редин – первый харьковский исследователь Херсонеса Таврического / М. Е. Домановская, Г. В. Штан // ‘Ρωμαϊος: сборник статей к 60-летию проф. С. Б. Сорочана // Нартекс. Byzantina Ukrainensis. – Т. 2. – Х., 2013. – С. 163–170.
21. Гордієнко Д., Домановська М. До участі Ніжинського історико-філологічного товариства в Харківському археологічному з’їзді: проблема повернення пам’яток (за листуванням Є. Редіна та М. Бережкова) / Д. Гордієнко, М. Домановська // Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. III: / Від. ред. д. іст. наук, проф. Ю. А. Мицик; упоряд. Д. С. Гордієнко, В. В. Корнієнко. – К., 2013. – С. 119–139.

АНОТАЦІЇ

Домановська М. Є. Візантиністика у Харківському університеті (середина ХІХ – початок ХХ ст.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни – Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Київ, 2015.

У дисертації вперше здійснено дослідження процесу становлення і розвитку візантиністики як наукової та навчальної дисципліни в Харківському університеті (середина ХІХ – початок ХХ ст.). Запропоновано його періодизацію, схарактеризовані політичні та соціокультурні умови зародження візантиністики у Харківському університеті. Визначено коло вчених-візантиністів, схарактеризовано їхній творчий спадок, акцентовано увагу на ролі візантинознавчої складової у навчальному процесі. Проаналізовано наукові комунікації зазначеного кола науковців, розглянуто питання про існування візантиністичної наукової школи у Харківському університеті.

Ключові слова: Харківський університет, історична наука, візантиністика, славістика, мистецтвознавство.

Домановская М. Е. Византистика в Харьковском университете (середина XIX – начало XX вв.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06 – историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины. – Институт украинской археологии и источниковедения им. М. С. Грушевского НАН Украины, Киев, 2015.

В диссертации впервые осуществлено исследование процесса становления и развития византистики как научной и учебной дисциплины в Харьковском университете (середина XIX – начало XX вв.). Предложена его периодизация, охарактеризованы политические и социокультурные условия зарождения византистики в Харьковском университете. Определен круг ученых-византистов, дана характеристика их научного наследия, акцентировано внимание на роли византиноведческой составляющей в учебном процессе. Проанализированы научные коммуникации упомянутого круга ученых, рассмотрен вопрос о существовании византистической научной школы в Харьковском университете.

Ключевые слова: Харьковский университет, историческая наука, византистика, славистика, искусствоведение.

Domanovska M. E. Byzantine Studies at Kharkiv University from the Mid-Nineteenth to the Early Twentieth Century. – Manuscript.

Thesis for Candidate's degree in History, speciality 07.00.06 – Historiography, Source Studies and Special Disciplines of History – M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeology and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2015.

For the first time in Ukrainian historiography, this dissertation offers a systematic study of the emergence and development of Byzantine studies as a discipline and part of the curriculum at Kharkiv University (mid-nineteenth to early twentieth century). Author creates a periodization and explores the political and socio-cultural conditions for the development of Byzantine studies at the University. The dissertation defines the circle of Kharkiv scholars engaged in Byzantine studies and analyzes their work and its significance in the context of the general development of academic scholarship in this period and the condition of Byzantinology in particular. The role and place of Byzantine subjects in the general courses for the students of history and law is characterized, and the special courses in Byzantine studies taught at the University are described. Author analyzes the papers on Byzantine studies presented at the 12th Archeological Congress in Kharkiv and the scholarly activities and communications of the Kharkiv University faculty engaged in Byzantine studies. The question of the existence of a Byzantinological school at Kharkiv University is also considered.

The dissertation argues that the development of Byzantine studies at Kharkiv University was influenced both by the general European trends in the humanities and by the peculiarities of the historical discourse in Russia, with its special stress on the significance of the Byzantine heritage in the culture and the traditions of state-building among the Eastern Slavs. Along with new and diverse

research in Byzantine studies at Kharkiv University, the elements of disciplinary infrastructure were emerging: the number and range of courses was growing, the creation of a chair in Byzantine studies was considered, scholars from the University were taking part in setting up specialized journals in Byzantine studies and presented their work at specialized conferences and meetings.

The main subjects of interest for the Kharkiv scholars engaged in Byzantine studies were: the political history of Byzantium (O. P. Zernin, M. N. Petrov, V. K. Nadler, E. O. Chernousov), Rus'-Byzantine connections (M. O. Lavrovsky, V. I. Savva), Byzantium and the Southern Slavs (P. O. Lavrovsky, M. S. Drinov, G. A. Ilyinsky), the history of the Byzantine Church (A. S. Lebedev), Byzantine and Rus' art (O. I. Kirpichnikov, E. K. Redin, F. I. Schmidt).

Key words: Kharkiv University, historiography, Byzantine studies, Slavic studies, art history.